

Stad och stat

Nyen, migrationen och borgarna under 1600-talets andra hälft

Den svenska staden *Nyen*, belägen där S:t Petersburg ligger i dag, är en ort som ofta glöms bort. Även inom vetenskaplig forskning har *Nyen* behandlats mycket sparsamt, och det centrala översiktsverket utkom redan 1891.¹ Man kan säga att myten om grundandet av S:t Petersburg på obebodd träskmark är välkänd och fortfarande lever vidare både i det populära medvetandet och inom forskningen.

Innan *Nyen*, även kallad *Nyenskans*, förstördes 1703 hade staden utvecklats till en för Sverige viktig stad i världets östliga utkant, både handelsmässigt och militärt. I slutet av 1600-talet lockade staden inflyttare från många håll, och fördelningen mellan olika språk och etniciteter var mycket mångsidig. För den ekonomiska verksamheten var den tyskbördiga minoriteten av särskild betydelse. Intressant nog, spelade den svenska centralmakten en betydande roll i de tyska köpmännens migrationsmönster och integration. På grund av *Nyens* strategiska, gränsnära läge med mångsidiga kommunikationer hade staten starka intressen i staden. *Nyen* är därmed ett givande forskningsobjekt för undersökandet av handelsförbindelser, förhållandet mellan stad och stat, samt statens roll i migrationen under tidigmodern tid.

-
1. A.J. Hipping, *Neva och Nyenskans intill S:t Petersburgs anläggning. Historisk skildring I* (Helsingfors 1836); Carl von Bonsdorff, *Nyen och Nyenskans. Historisk skildring, Acta Societatis Scientiarum Fennicæ 18* (Helsingfors 1891).

I den här uppsatsen undersöker jag invandringen av främst tysk-bördiga borgare till Nyen, samt det ledande nyenska borgerskapets verksamhet i staden. Centrala frågor är hur och varför handelsmännen flyttade till Nyen, hur inflyttarna påverkade den ekonomiska utvecklingen, hur den tysk-bördiga eliten verkade och uppfattades i staden, samt vad statens roll var i sammanhanget. Uppsatsen fördjupar därmed förståelsen av hur nätverk, migration, handel och stat stod i växelverkan med varandra i Östersjöområdet under tidigmodern tid. Den belyser också Nyens dragningskraft och position i Östersjöhandeln. Som källor har rättsprotokoll från Nyens rådstugu- och kämnärsrätt samt handlingar efterlämnade av centrala myndigheter i Stockholm varit de viktigaste. Domböckerna från Nyen har inte använts särdeles mycket i tidigare forskning, men de är oumbärliga eftersom andra källor, som privata handelsböcker, inte just bevarats.

Nyen – en ny svensk stad

Staden Nyen var belägen på en gammal handelsplats vid ån Ohtas mynning nära Nevas utlopp till Finska viken, det vill säga på samma ställe där Sankt Petersburg ligger i dag. Staden skyddades av fästningen Nyenskans, som började uppföras 1611. Emellanåt benämndes hela staden enligt fästningen, i synnerhet på andra språk (*Nyenschanz*, *Schanzdernie*). Nyen grundades i praktiken 1632 genom ett av Gustav II Adolf utfärdat plakat, men det dröjde ända till 1642 innan de egentliga stadsprivilegierna utfärdades.²

Den svenska kronans målsättning med grundandet av Nyen var framför allt att dra nytta av den lukrativa Rysslandshandeln. Utsikterna för att Nyen skulle utvecklas till ett viktigt handelscentrum var goda, åtminstone ur ett geografiskt perspektiv. Omlandet sträckte sig till Karelen, östra Finland samt till stora områden i nordvästra Ryssland, inte minst Novgorod och Tichvin.³ Därmed låg Nyen längs en av de viktigaste och

-
2. Enn Küng, 'Die Entwicklung der Stadt Nyen im zweiten Viertel des 17. Jahrhunderts', Mati Laur & Karsten Brüggemann (hrsg.), *Forschungen zur baltischen Geschichte 1* (Tartu 2006), s. 87–99; Bengt Jangfeldt, 'Hur Nyen blev Sankt Petersburg', *Vattenstäder. Sankt Petersburg – Stockholm*, Skrifter utgivna av Riksarkivet 7 (Stockholm 1998), s. 18; von Bonsdorff, *Nyen och Nyenskans*, s. 357–365.
 3. Kasper Kepsu, 'Niin kauaksi kuin Itämerä riittää. Merenkulku, laivanvarustus ja haaksirikot 1600-luvun lopun Nyenissä ja Narvassa', Mikko Huhtamies & Juha-Matti Granqvist (toim.), *Onnettomuus ja onni. Kauppalaivojen haaksirikot ja pelastustoiminta Itämerellä 1600–1800-luvuilla*, Historiallisia tutkimuksia 279 (Helsinki 2018), s. 64;

mest strategiska handelslederna i Europa. Handelssystemet i Östersjöregionen där varje hamnstad innehade en specifik funktion utvecklades under medeltiden. Transitohandeln mellan Ryssland och Västeuropa byggde i synnerhet på skeppsbyggnadsmaterial, som trävara, tjära och hampa, samt spannmål. Varorna skeppades till en betydande del från Finska vikens kuststäder vidare längs Östersjön. I Nederländerna, men även i England och Frankrike, fanns en stor efterfrågan på skeppsbyggnadsmaterial och spannmål, vilka säkerställde livsmedelsförsörjningen och upprätthållandet av stora handels- och örlogsflottor.⁴

Kontrollen över Östersjön var ett bestående inslag i de nordeuropeiska rikenas konkurrens, och något som även Sverige eftersträvade. Genom sin fästning hade Nyen en viktig militär betydelse i de svenska ambitionerna, samtidigt som den omgivande provinsen Ingermanland var en viktig militär buffertzoon för försvaret av Finland och de baltiska provinserna. Den svenska kronans militära och kommersiella målsättningar sammanhängde därmed med varandra. Staten skyddade handeln, medan den kommersiella verksamheten gav inkomster till staten genom skatter och tullar, som typiskt nog användes främst för militära ändamål.⁵

Nyens grundande var ett led i den så kallade *derivationspolitiken*, utvecklad av Gustav II Adolf och Axel Oxenstierna. Enligt den svenska ekonomiska politiken ville kronan dirigera transitohandeln mellan

Arnold Soom, *Die Politik Schwedens bezüglich des russischen Transithandels über die estnischen Städte in den Jahren 1636–1656*, Commentationes Litterarum Societatis Esthonicae 32 (Tartu 1940), s. 74.

4. Leos Müller, *Neutrality in World History*, Themes in World History (New York/London 2019), s. 53–54; Clé Lesger & Eric Wijnroks, 'The spatial organization of trade. Antwerp merchants and the gateway Systems in the Baltic and the Low Countries c. 1550', Hanno Brand (ed.), *Trade, diplomacy and cultural exchange. Continuity and change in the North Sea area and the Baltic c. 1350–1750* (Hilversum 2005), s. 16–20; Milja van Tielhof, 'The Mother of all Trades'. *The Baltic Grain Trade in Amsterdam from the Late 16th to the Early 19th Century*, The Northern World 3 (Leiden/Boston/Köln 2002), s. 1–5; Markku Kuisma, *Metsäteollisuuden maa. Suomi, metsät ja kansainvälinen järjестelmä 1620–1920* (Helsinki 1993), s. 23–25.
5. Kasper Kepsu, 'The unruly buffer zone. The Swedish province of Ingria in the late 17th century', *Scandinavian Journal of History* 42 (2017:4), s. 426–428; Jan Glete: 'Cities, state formation and the protection of trade in northern Europe, 1200–1700', Hanno Brand & Leos Müller (eds), *The Dynamics of Economic Culture in the North Sea and Baltic Region. In the Late Middle Ages and Early Modern Period* (Hilversum 2007), s. 14–16. Se även Leos Müller, *Consuls, Corsairs, and Commerce. The Swedish Consular Service and Long-distance Shipping, 1720–1815*, Studia Historica Upsaliensia 213 (Uppsala 2004), s. 30–31.

Ryssland och västra Europa genom de ingermanländska städerna Nyen och Narva, med andra ord bort från handelsleden över Vita havet och Archangelsk, som Ryssland föredrog.⁶ De svenska ämbetsmännen var väl medvetna om Nyens potential som ett centrum för transitohandeln mellan Ryssland och Västeuropa. Exempelvis kanslern Lorentz Creutz framhävde 1664 Nyens ideala läge. Enligt honom fanns det ingen annan stad eller hamn i riket som hade ett bättre läge för den ryska handeln.⁷

Handelsverksamheten kom igång förhållandevis bra efter grundandet och ett kort ekonomiskt uppsving upplevdes i Nyen under 1640-talet och 1650-talets första hälft. Handeln var särskilt livlig mellan Nyen och Stockholm, och omfattade främst tjära och så kallade ryska varor som talg, jufter eller ryssläder, hampa, lin och pälsar.⁸ Den lovande utvecklingen avbröts emellertid av rupturkriget (Karl X Gustavs ryska krig) 1656–1658 då Nyen och hela provinsen Ingermanland härjades svårt. Nyen brändes till grunden och invånarna flydde eller dödades. Kriget var ett mycket hårt slag för samtliga Östersjöprovinser och återhämtningen var långsam under 1660- och 1670-talen, i synnerhet vad gäller transitohandeln.⁹ Till råga på allt härjades Nyen av en svår eldsvåda 1681.¹⁰ Under 1680-talet skedde dock en vändning i den ekonomiska utvecklingen, vilket också påverkade migrationen till staden.

-
6. Kari Tarkiainen & Ülle Tarkiainen, *Provinsen bortom havet. Estlands svenska historia 1561–1710*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland (SSLS) 778 (Helsingfors/Stockholm 2013), s. 55–57, 129–134, 280–282; Enn Küng, 'Die schwedische Ostseepolitik, die internationale Handelskonjunktur und die Entstehung der Narvaer Handelsflotte in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts', Mati Laur & Kersten Brügge-man (hrsg.), *Forschungen zur baltischen Geschichte* 3 (Tartu 2008), s. 88; Stefan Troebst, *Handelskontrolle – Derivation – Eindämmung; schwedische Moskaupolitik 1617–1661*, Veröffentlichungen des Osteuropa-Instituts München: Reihe Forschungen zum Ostseeraum 2 (Wiesbaden 1997); J.T. Kotilaine, 'The significance of Russian transit trade for the Swedish Eastern Baltic ports in the seventeenth century', *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung* 49 (2000:4), s. 556–558. Den ryska handelns betydelse för stormaktspolitiken framträder särskilt starkt i Artur Attmans forskning, se till exempel Artur Attman, *Swedish Aspirations and the Russian Market during the 17th Century*, Acta Regiae Societatis scientiarum et litterarum Gothoburgensis. Humaniora 24 (Göteborg 1985).
 7. Kansler Lorentz Creutz till Karl XI:s förmyndarregering 14.6.1664, Livonica II: 484, Riksarkivet, Stockholm.
 8. Kotilaine, 'The Significance of Russian Transit Trade', s. 582–588; Troebst, *Handelskontrolle – Derivation – Eindämmung*, s. 158–166, 499–540.
 9. Tarkiainen & Tarkiainen, *Provinsen bortom havet*, s. 171–172; Jaak Naber, *Motsättningarnas Narva. Statlig svenskhetspolitik och tyskt lokalvälde i ett statsreglerat samhälle, 1581–1704*, Opuscula Historica Upsaliensia 15 (Uppsala 1995), s. 91–97, 142.
 10. von Bonsdorff, *Nyen och Nyenskans*, s. 390, 485–486.

Invandringen till Nyen

Nyen var ett mångkulturellt samhälle där borgare, köpmän, soldater, bönder, skeppsfolk och godsherrar av många olika etniciteter möttes. I staden kunde man höra flera olika språk med alla sina dialekter – finska, svenska, ryska, holländska och tyska (lågtyiska). En stor del av sjöfararna och handelsmännen kom från norra Tyskland, i synnerhet Lübeck, samt från Stockholm, Karelen, nordvästra Ryssland och Nederländerna. Därutöver förekom en livlig invandring från Finland, främst från Karelska näset. Den uppnådde sin kulmen under årtiondena efter rupturkriget. Inflyttarna från Finland hörde till det lägre borgerskapet och tjänstefolket, med yrken som formän, dragare, pigor och timmermän. Landsbygden runtomkring staden beboddes huvudsakligen av lutherska finska bönder samt ortodoxa ingrer, som talade ett östersjöfinskt språk.¹¹

De invandrargrupper som hade den största ekonomiska betydelsen för Nyen med omland var tyskarna och holländarna.¹² De tyska handelsmännens flyttningmönster under tidigmodern tid har undersökts förhållandevis grundligt, men invandringen till just Nyen har inte behandlats särskilt noggrant, i synnerhet beträffande 1600-talets slut.¹³ Torsten Aminoff har skrivit om inflyttningen i samband med Nyens grundande. Enligt en förteckning från 1640 omfattade staden 67 borgare, varav tolv härstammade från tyska områden. Lübecks betydelse var redan tydlig, i och med att fem av de tyska inflyttarna

-
11. Kasper Kepsu, *Den besvärliga provinsen. Reduktion, skattearrendering och bondeorligheter i det svenska Ingermanland under slutet av 1600-talet*, Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 193 (Helsingfors 2014), s. 52–55; Saulo Kepsu, *Pietari ennen Pietaria. Nevansuun vaiheita ennen Pietarin kaupungin perustamista* (Helsinki 1995), s. 22–27.
 12. Piret Lotman, 'Der Kirchenstreit zwischen schwedischen und deutschen Geistlichen in Nyen', Mati Laur & Kersten Brüggeman (hrsg.), *Forschungen zur baltischen Geschichte 2* (Tartu 2007), s. 21–22.
 13. Till exempel Robert Schweitzer, som forskat mycket om migrationen mellan Tyskland och Finland, har inte i nämnvärd grad beaktat inflyttningen till Nyen. Schweitzer har fokuserat på Viborg och finska städer, men framhåller också inflyttningen av tyskar till Narva, se till exempel Robert Schweitzer, 'Finnland und Deutschland', Robert Bohn (hrsg.), *Deutschland, Europa und der Norden. Ausgewählte Probleme der nord-europäischen Geschichte im 19. und 20. Jahrhundert* (Stuttgart 1993), s. 16–17.

kommit därifrån.¹⁴ Migrationen avstannade i och med rupturkriget 1656–1658 och var knapp även de därpåföljande svåra åren under 1660- och 1670-talen. Under 1600-talets sista decennier förändrades situationen. Den ekonomiska utvecklingen i Nyen medförde att allt fler utlänningar sökte sig till staden.

Sedan medeltiden pågick en invandring till kuststäder vid Östersjön från tyska områden, särskilt från Lübeck. I den förhållandevis perifera kustregionen runt Finska viken flyttade de tyskättade handelsmännen ofta längs kusten stegvis från centrala områden allt längre i periferin. I slutet av 1600-talet verkade flera släkter i Nyen där föfadern hade lämnat nordtyska regioner och flyttat till Reval eller Viborg, medan en senare ättling flyttat till Nyen. Exempelvis hade företrädare för släkten Boisman flyttat till Reval redan på 1400-talet. I början av 1600-talet flyttade två medlemmar av släkten till Viborg. En av deras efterkommande var handelsmannen och rådmannen i Nyen Jacob (Reinholds-son) Boisman.¹⁵ Vissa tyska släkter kan därmed benämnas som balttyska, även om begreppet inte var i bruk i samtiden.

En mera konkret orsak till de tyska köpmännens stegvisa migration var att transitohandelns tyngdpunkt i Finska viken förflyttades allt längre österut från Reval. Kontakterna mellan Lübeck och Reval hade varit täta ända sedan 1200-talet i och med att Reval var en viktig stad för Hansan. Reval hade en nyckelroll i transitohandeln ännu under 1500-talet första hälft och flyttningsrörelsen från Lübeck till Reval var livlig. Största delen av de tyska handelsmännen i Reval härstammade följaktligen från Lübeck.¹⁶

-
14. Torsten G. Aminoff, 'Borgerskapet i Narva och Nyen 1640', *Genos* 41 (1980), s. 126–138. Georg Luther, Pontus Möller och Harry Donner har också kort behandlat den tyska invandringen till Nyen, se Georg Luther, 'Beibehalten und Aufgaben des Deutschlands in Familien im östlichen Ostseeraum', Robert Schweitzer & Waltraud Bastman-Bühner (hrsg.), *Der Finnische Meerbusen als Brennpunkt. Wandern und Wirken deutschsprachiger Menschen im europäischen Nordosten*, Veröffentlichungen der Stiftung zur Förderung deutscher Kultur 9 (Helsinki 1998); Pontus Möller & Georg Luther, "'Dhe Nyensche'" hemma och i Stockholm', *Genos* 52 (1981), s. 81–101; Georg Luther, 'Borgmästaren Reinhold Boisman och hans söner', *Genealogiska samfundets i Finland årsskrift XXXVIII* (Åbo 1965); Harry Donner, 'Om några tysk-baltiska borgarsläkter i Nyen på 1600-talet', *Genos* 5 (1934), s. 17–30. Se även Küng, 'Die Entwicklung der Stadt Nyen', s. 91, 102–105.
 15. Aarno Tertti, 'Suomen saksalaiset kauppiassuvut', *Genos* 54 (1983), s. 81–100; Luther, 'Borgmästaren Reinhold Boisman', s. 221–236; J.W. Ruuth, *Viborgs stads historia. Andra bandet* (Viborg 1906), s. 309, 326, 583, 592–593.
 16. Raimo Pullat, *All Roads Lead to Tallinn. History of Old Tallinn* (Tallinn 1998), s. 67–68.

Under 1500-talets andra hälft seglade allt fler skepp till och från Narva och även Viborg. Revels betydelse för transitohandeln stagnerade särskilt under 1600-talet, då även Nyen dök upp som ett konkurrerande alternativ.¹⁷ Samtidigt förstärkte Hansans nedgång emigrationen av tyskar till Östersjöområdet. Migrationen till Viborg, framför allt från Lübeck, hade kommit igång redan under Hansans storhetsperiod, men den blev livligare i slutet av 1500-talet.¹⁸ Överlag internationaliserades Nordeuropa under 1600-talet allt mer, vilket medförde tätare transnationella kontakter. Ökningen av maritima kontakter och en allt livligare fjärrhandel var uppenbara förutsättningar för ökad migration.¹⁹

Till den stegvisa migrationen hörde att medlemmar från samma släkt slog sig ner i närliggande städer. I många fall var det inte fråga om en flytt utan snarare flykt, det vill säga påtvingad migration. Som exempel kan nämnas släkten Wulfert som härstammade från Herford i Westfalen. Tre bröder flyttade 1650 till områden längs Finska vikens södra kust: Johann och Jost till Reval och Jürgen till Nyen. I samband med rupturkriget 1656–1658 var dock Jürgen tvungen att fly, då Nyen förstördes till grunden. Han valde Stockholm och återvände till Nyen först 1670. Jürgens son, Jürgen Wulfert d.y., bosatte sig å sin sida i Viborg, där han gifte sig med borgmästardottern Anna Haveman. Under de följande årtiondena utvidgades släkten, och på 1700-talet fanns representanter i Reval, Narva, Viborg och Fredrikshamn.²⁰

-
17. Tarkiainen & Tarkiainen, *Provinsen bortom havet*, s. 129–134, 285; Seppo Zetterberg, *Viron historia* (Helsinki 2007), s. 214–215, 225.
 18. Robert Schweitzer, 'Die Deutschen in Wiborg', Uta-Maria Liertz (hrsg.), *Finnland, das Zarenreich und die Deutschen. Gesammelte Studien zum europäischen Nordosten* (Helsinki 2008), s. 163–166. En ny migrationsvåg av tysk-bördiga till Viborg inträffade i samband med Nyens fall 1703, då många nyenska handelsfamiljer slog sig ner i Viborg, bland annat Jänsch och Boisman.
 19. Jelle van Lottum, *Across the North Sea. The Impact of the Dutch Republic on International Labour Migration, c. 1550–1850* (Amsterdam 2007), s. 14, 182, 195; Stéphane Hoste & Lewis R. Fischer, 'Migration and maritime networks in the Atlantic economy. An introduction', Torsten Feys et al., *Maritime Transport and Migration. The Connections between Maritime and Migration Networks*, Research in Maritime History 33 (St. John's 2007), s. 2–3; Jan Lucassen & Leo Lucassen, 'Migration, migration history, history. Old paradigms and new perspectives', Jan Lucassen & Leo Lucassen (eds), *Migration, Migration History, History. Old Paradigms and New Perspectives* (Bern 2005), s. 29–31.
 20. Luther, 'Beibehalten und Aufgeben des Deutschtums', s. 114; Torsten G. Aminoff, 'Släkten Wulferts ursprung och förgreningar', *Gentes Finlandiae V* (1981), s. 107–110.

Även andra tyskättade borgare i Nyen än Boisman och Wulffert hade familjemedlemmar som bodde i närliggande städer, åtminstone släkterna Hueck, Stewen och Tunder (Tunderfelt). Oftast var det fråga om syskon som var verksamma i Viborg, Narva eller Reval. I flera fall innehade släktingarna en betydande position i sina hemstäder. Handelsmännen Christian och Evert Huecks bror Jobst Hueck var ålderman för det stora gillet i Reval liksom dennes son Johann Hueck, som också utnämndes till borgmästare i Reval.²¹ Handelsmannen Cort Tunders bror Jürgen var i sin tur borggreve i Narva. Handelsmannen Jost Stewens bröder Daniel och Martin var betydande köpmän i Narva, Daniel Stewen var därutöver svensk kommersfaktor i Pskov.

Migrationen från Lübeck till Nyen, liksom från Lübeck till Reval, kan betecknas som *kedjemigration*, även kallad nätverksflyttning, där personer från samma ort flyttar till samma område. Det här är ett naturligt sätt att migrera även i dag, eftersom det underlättar fattandet av flyttningsbeslutet och gör det lättare för invandrare att integrera sig om de känner någon på inflyttningsorten. Tidigare inflyttare kan förse nya potentiella migranter med kännedom om arbetsmöjligheter, och vid behov ordna transport och logi, kanske till och med en anställning. Ofta baserar sig kontakterna på släktskap.²²

Invandrare kunde därmed dra nytta av etniska nätverk både för att underlätta flytten och integrationen.²³ Det finns andra fall där tyska köpmän med samma bakgrund flyttat till samma ort. Ida Bull har undersökt den tyska minoriteten i Trondheim, där ca hälften av köpmännen härstammade från Flensburg i Slesvig. De nya inflyttarna var oftast släktingar till tidigare inflyttare.²⁴ Nätverken förde samman tidigare och potentiella migranter, samt ursprungsorten och destinationsorten. Inom migrationsforskning har nätverken setts som en förmedlande länk mellan individuella och strukturella orsaker bakom flyttbeslutet.²⁵

21. Möller & Luther, ”Dhe Nyensche”, s. 89–90.

22. Michael Samers & Michael Collyer, *Migration* (London & New York 2017), s. 91–92, 159.

23. Karin Ågren, ’Etniska nätverk bland 1700-talets grosshandlare’, Gudrun Andersson & Klas Nyberg (red.), *Kommers. Historiska handelsformer i Norden under 1700- och 1800-talen*, Opuscula Historica Upsaliensia 42 (Uppsala 2010), s. 29–31.

24. Ida Bull, *De trondhjemske handelshusene på 1700-tallet. Slekt, hushold og forretning*, Skriftserie fra Historisk institutt 26 (Trondheim 1998), se till exempel s. 26–34, 119–120, 302–304.

25. Samers & Collyer, *Migration*, s. 91.

Nätverk fungerade med andra ord som en mellanliggande faktor som sänkte tröskeln för flyttningen.

En annan generell förklaring, som kan betraktas som *push-faktor*, till de tyska handelsfamiljernas flyttningsmönster är att handelsmän överlag hade en beredskap att flytta, det hörde helt enkelt till handelsmännens livsstil och uppfostran. Genom att unga handelsmän sändes iväg till olika städer, fick de praktisera både handelsyrket och lära sig främmande språk. Samtidigt kunde de utvidga och förstärka handelsfamiljens kommersiella nätverk och bidra till familjeföretagets tillväxt. Rörliga handelsmän som hade en brokig familjebakgrund hade i regel ett omfattande nätverk och därmed många möjligheter att välja var de ville slå sig ner.²⁶ Fernand Braudel har till och med hävdat att en köpman behövde tack vare sina kontakter och sin erfarenhet inom handel ”bara ett bord och ett pappersark för att installera sig”.²⁷ De tyska handelsfamiljernas migration och integration inom Östersjöregionen underlättades också av att det tyska språket fungerade som *lingua franca*, i synnerhet i kuststäderna.²⁸

Det är svårt att få en uppfattning om de detaljerade skälen bakom enstaka flyttningsbeslut, eftersom källor som berättar om inflyttarnas egna erfarenheter och motiv är mycket ovanliga beträffande 1600-talet. Vissa privata källor har emellertid bevarats. I den här uppsatsen har egenhändiga anteckningar av två lübeckare, Franz Diedrich Freitag och Jochim Donner, använts. Franz Diedrich Freitag var en av de lübeckare som anlände till Nyen redan i unga år. Freitag flyttade från Lübeck till Nyen i slutet av 1680-talet för att arbeta som handelslärling. I en ovanlig personlig minnesskrift berättar Freitag själv att hans fader var avliden och han sökte efter ett lämpligt ställe där han kunde ta tjänst.

-
26. Christina Dalhede, 'Foreign merchants in early modern Sweden. A case of inter-marriage, trade and migration', Magdalena Naum & Fredrik Ekengren (eds), *Facing Otherness in Early Modern Sweden. Travel, Migration and Material Transformations 1500–1800* (Woodbridge 2018), s. 160–161; Margrit Schülte Beerbühl, 'Interconnecting trade regions. International networks of German merchants in the eighteenth century', Manuel Herrero Sánchez & Klemens Kaps (eds), *Merchants and Trade Networks in the Atlantic and the Mediterranean, 1550–1800. Connectors of commercial maritime systems* (London/New York 2018), s. 171–175, 188.
 27. Fernand Braudel, *Marknadens spel. Civilisationer och kapitalism 1400–1800. Band 2* (Stockholm 1986), s. 150–152.
 28. Maija Ojala-Fulwood, Ulla Ijäs & Pirita Frigren, 'Mobility from the long term perspective', Maija Ojala-Fulwood (ed.), *Migration and Multi-Ethnic Communities. Mobile People from the Late Middle Ages to the Present* (Berlin/Boston 2018), s. 7–8.

Då råkade Nyen-borgaren Johan Kröger (Krüger) befinna sig i Lübeck, och Freitag beslutade att ta tjänst hos honom i Nyen. I detta fall är det tydligt att stadsbor hade en beredskap att flytta, men att det även var slumpen som förde en människa från en plats till en annan. I Nyen tjänade Freitag också hos andra borgare, bland annat hos Johan Krögers bror Ernst, innan han inledde sin självständiga verksamhet i början av 1700-talet som handelsman i Viborg och Brahestad (fi. Raahe).²⁹

Jochim Donners flytt från Lübeck till Nyen 1693 hade många typiska drag. Flytten möjliggjordes förmodligen tack vare släktens nätverk. Hans moder Elisabeth Klopstock var av allt att döma släkt med Hans Klopstock, som var bosatt i Nyen. Jochim var 24 år gammal då han flyttade till Nyen, där han efter sin ankomst blev anställd som lärare i den tyska skolan i Nyen. Både släktförbindelsen till Nyen och anställningen tyder på att flytten var väl förberedd, med andra ord ett typiskt fall av kedjemigration. Donner drog nytta av etniska nätverk i staden, inte minst genom sitt giftermål med Christina Röhling, vars familj också hade en bakgrund i Lübeck.³⁰ Ett annat typiskt drag är att han var den näst yngste sonen i familjen, och hade knappast några förhoppningar på att fortsätta sin faders yrkesbana inom bärnstenssvarveri. Primogenitur, där familjens egendom ärvdes endast av den äldsta sonen, var typiskt för tidigmoderna samhällen.³¹ Jochim Donner kunde därmed inte räkna med något ekonomiskt stöd från familjen. Jochims äldsta bror Hinrich tog över faderns affärsverksamhet, även om Jochim också erhållit grundutbildning inom handel på ett handelshus i Lübeck.³²

Förutom tyskarna var holländarna en annan synlig invandrargrupp i Nyen. De hade haft en drivande roll redan i grundandet av staden, men de var inflytelserika också i slutet av 1600-talet. Själva antalet

29. Eero Sovelius-Sovio, *Ihmisiä laivojen kaupungissa. Henkilöhistoriaa 1700–1900-lukujen Raahesta*, Scripta Historica 35 (Oulu 2011), s. 80–88. Johan Krögers genealogiska uppgifter är oklara, men det är mycket möjligt att även han härstammade från Lübeck.

30. Eeva Donner (red.), *Släkten Donner i Finland II – Donnerin suku Suomessa II* (Helsingfors 1992), s. 12; Otto Donner, *Släkten Donner i Finland* (Helsingfors 1891), s. 4–9.

31. Tiina Miettinen, *Ihanteista irrallaan. Hämeen maaseudun nainen osana perhettä ja asiakirjoja 1600-luvun alusta 1800-luvun alkuun* (Tampere 2012), s. 25–27.

32. Julia Dahlberg & Joachim Mickwitz, *Havet, handeln och nationen. Släkten Donner i Finland 1690–1945*, SLS 790 (Helsingfors/Stockholm 2014), s. 27–30; Donner, *Släkten Donner i Finland II*, s. 11–12; Donner, *Släkten Donner i Finland*, s. 4–16. Jochim Donner återgick till handelsyrket under sin tid som flykting under stora nordiska kriget. Han slog sig slutligen ner i Stockholm. Släkten Donner återvände till Finland 1770 då Jochim Donners son Alexander med familj flyttade till Gamlakarleby.

holländare var förhållandevis litet, men de hade en stor betydelse för stadens ekonomiska utveckling, särskilt för skeppsfart, manufaktur och kreditförbindelser. Enligt tullängder från Nyen besöktes staden i slutet av 1600-talet årligen av cirka 20–30 holländska skeppare.³³ En stor del av båtsmännen härstammade också från Holland, liksom mästarna och en del av timmermännen på sågverken och skeppsbyggerierna.³⁴ På basen av namnform och information i Öresundstulldatabasen, där skepparnas hemort ofta anges, erhöll cirka femton holländska skeppare dessutom burskap i Nyen under perioden 1691–1696.³⁵

En liknande utveckling kan finnas i andra städer i Östersjöregionen. Åren 1688–1697 härjade det så kallade nioårskriget mellan sjömakterna Frankrike på ena sidan samt Nederländerna och England på andra sidan. Holländarna var pionjärer i att utnyttja neutralitet i händelse av krig. För att undvika kaperier överförde holländska skeppsredare sjöfarten till neutrala kölar. Skepp utflaggades förutom under svensk, också under dansk och hamburgsk flagg.³⁶ Nederländska skeppare skrevs under nioårskriget in som borgare både i svenska provinsstäder och i Stockholm. Det bidrog starkt till att antalet svenska genomfarter av Öresund ökade, medan nederländska minskade med cirka 50 procent.³⁷

De holländska skepparna ansvarade inte endast för skepp och navigering, utan också för de konkreta kontakterna mellan de nyenska handelsfamiljerna och handelshusen i Amsterdam.³⁸ Holländarna hade därtill en särskild kontaktperson i staden, handelsmannen Albrecht de Man.³⁹ De holländska skepparna var överlag respekterade i samhället och hade goda kontakter med det ledande borgerskapet i Nyen. Skepparna Peter Tiertz och Focke Anckes hade till exempel kontakter med

33. Nyens tullängder, Avkortningsbok för Ingermanland och Kexholms län 1688–1696, vol. 9759–9791, Riksarkivet (RA), Helsingfors.

34. Kepsu, 'Niin kauaksi kuin Itämeren riittää', s. 65–68.

35. Öresundstullräkenskaperna, www.soundtoll.nl (hämtat 10.2.2020); von Bonsdorff, *Nyen och Nyenskans*, s. 495.

36. Müller, *Neutrality*, s. 54–56; Jaap R. Bruijn, 'The long life of treaties. The Dutch Republic and Great Britain in the eighteenth century', Rolf Hobson & Tom Kristiansen (eds), *Navies in Northern Waters 1721–2000*, Naval Policy and History 26 (London 2004), s. 42–43.

37. Tonko Ufkes, 'Nederländska skeppare på stockholmska handelsskepp 1685–1700', *Forum navale* 56 (2001), s. 36–37.

38. Jämför Dalhede, 'Foreign merchants in early modern Sweden', s. 161–163.

39. Se till exempel Nyens rådstugurätt 1690, n:4, s. 33–35, 42–43, 87–99, 102–104, RA, Helsingfors.

den ledande nyenska borgaren Henrik Luhr. Anckes var bland annat närvarande på Luhrs bröllop.⁴⁰

Skepparna hade också en viktig roll i växelhandeln, vilket emellanåt framkommer i källorna. Skepparen och borgaren i Nyen Peter Tiertz presenterade till exempel en växel 1694. Den var undertecknad i Amsterdam och skulle betalas av acceptanterna Elisabeth Gamberg och hennes svåger Claes Berg.⁴¹ Växlar var särskilt användbara i fjärrhandeln, i och med att man inte behövde använda kontanta penningar.⁴² Den holländska dominansen i växelhandeln är inte överraskande, även i Viborg och Helsingfors fungerade utrikeshandeln huvudsakligen genom växlar ställda i Amsterdam. Staden var både Östersjövärdens ekonomiska nav och centrum för bankväsendet.⁴³

Ytterligare en generell förklaring till migrationen från tyska och nederländska områden till Nyen är ekonomisk. Inom tidigare forskning, bland annat vad gäller inflyttningen till Holland från Nordsjöregionen, har man konstaterat att migration i regel skedde från perifera områden till centrala och ekonomiskt utvecklade regioner. Migranter sökte helt enkelt efter bättre försörjningsmöjligheter för sig själv eller sin eventuella familj. Motsatta flyttrörelser från centrum till periferin förekom emellertid i Östersjöregionen, främst till regioner med tillgång till efterfrågade råvaror och försörjningsmöjligheter för personer

40. Kepsu, 'Niin kauaksi kuin Itämerta riittää', s. 79–80.

41. Nyens rådstugurätt 1694, n:8, 190–192, 244–246, RA, Helsingfors. Jämför Christina Dalhede, 'Handelsböcker, kontaktnät, varor och krediter på en tidigmodern Europamarknad. Handelsfamiljer i Lübeck och Göteborg', Gudrun Andersson & Klas Nyberg (red.), *Kommers. Historiska handelsformer i Norden under 1700- och 1800-talen*, Opuscula Historica Upsaliensia 42 (Uppsala 2010), s. 50. För ytterligare mål, se till exempel Nyens rådstugurätt 1691, n:5, s. 14–15, RA, Helsingfors; Nyens rådstugurätt 1693, n:7, s. 69–71, 73–74, RA, Helsingfors.

42. Om växelhandelns utveckling, se till exempel Riina Turunen, *Velka, vararikko ja tuomio. Konkurssi ja sen merkitykset 1800-luvun suomalaisissa kaupungeissa*, Jyväskylä Studies in Humanities 335 (Jyväskylä 2017), s. 133–134; Magnus Andersson, 'Kreditförbindelser med utgångspunkt från Göteborg. Handelshuset Ekman & Co år 1810', Gudrun Andersson & Klas Nyberg (red.), *Kommers. Historiska handelsformer i Norden under 1700- och 1800-talen*, Opuscula Historica Upsaliensia 42 (Uppsala 2010), s. 56–58.

43. Seppo Aalto, *Kronostaden. Estnäskaatans Helsingfors 1640–1721* (Helsingfors 2016), s. 46–51; Kristian Gerner & Klas-Göran Karlsson, *Nordens Medelhav. Östersjöområdet som historia, myt och projekt* (Stockholm 2002), s. 111; Kuisma, *Metsäteollisuuden maa*, s. 23–29; Ruuth, *Viborgs stads historia*, s. 370–371, 450. I rättsprotokollen från Nyen finns också uppgifter om växlar ställda i Hamburg, se till exempel Nyens kämnärsrätt 1692, n:17, s. 246–248; Nyens kämnärsrätt 1693, n:18, s. 43–45, RA, Helsingfors.

med tekniskt kunnande.⁴⁴ Det här gällde i högsta grad Nyen, där tillgången till i synnerhet trävara var lockande för de tyska eller nederländska inflyttarna.

Migrationen till Nyen påverkades av ovan beskrivna *push-faktorer*, det vill säga fenomen som ”stöter” migranter från en region till en annan. Inflyttarna till Nyen lockades dit också av så kallade *pull-faktorer*, som ”drar” flyttare till en annan ort eller ett annat land.⁴⁵ En del av pullfaktorerna anknyter till statens roll i flyttningsrörelser. Vad gäller Sverige, hade den svenska kronan överlag en huvudsakligen positiv inställning gentemot immigration under 1600-talet. De nyinflyttade erhöll olika slags förmåner som skattelättnader, tullfriheter, monopol och även adelskap. Olika slags specialister var särskilt efterfrågade och uppmuntrades flytta för att stimulera den ekonomiska verksamheten. Köpmän med kapital, kommersiell erfarenhet och goda transnationella nätverk hörde till den här kategorin, likaså tekniska specialister inom bruks- och manufakturvärdet. Väldiga exempel är holländarna Louis De Geer och Jacob Momma, som grundade ett flertal gruvor, samt de vallonska bruksarbetarna som var specialister på järnsmide.⁴⁶ En annan viktig orsak var möjligheten att ordna kredit genom de utländska handelsmännen, vilket var ytterst viktigt för finansieringen av de kontinuerliga krigen. För de utländska handelsmännen framträdde faktorerna ovan som lockande. Även en oansenlig konkurrens från lokala borgare verkade som en viktig pull-faktor, liksom möjligheterna att nå nya marknader och värdefulla råvaror.⁴⁷

44. Van Lottum, *Across the North Sea*, s. 56, 85–95, 185–187. Jelle Van Lottum benämner ekonomiskt motiverad migration ”profitable migration”.

45. Om push-and-pull-modellen, se till exempel Samers & Collyer, *Migration*, s. 59–65.

46. Magdalena Naum & Fredrik Ekengren, ’Introduction’, Magdalena Naum & Fredrik Ekengren (eds), *Facing Otherness in Early Modern Sweden. Travel, migration and material transformations 1500–1800* (Woodbridge 2018), s. 107–108; Nils Erik Villstrand, ’Statsmakt och migration under svensk stormaktstid’, *Historisk Tidskrift för Finland* 74 (1989:1), s. 10–11, 17–19, 29. Däremot agerade kronan mera restriktivt när det gällde allmogens rörlighet, eftersom det försvårade beskattning och kontroll. Det gällde även i högsta grad tidigmoderna städer, se till exempel Laitinen, ’The necessary and undesirable mobility of the lower classes in seventeenth-century Swedish towns’, Maija Ojala-Fulwood (ed.), *Migration and Multi-Ethnic Communities. Mobile People from the Late Middle Ages to the Present* (Berlin/Boston 2018), s. 53–75; Hilde Greefs & Anne Winter, ’Introduction’, Hilde Greefs & Anne Winter (eds), *Migration Policies and Materialities of Identification in European Cities. Papers and Gates, 1500–1930s* (New York/London 2018), s. 1–23.

47. Dalhede, ’Foreign merchants in early modern Sweden’, s. 147, 158–161.

I vissa fall rekryterade kronan aktivt inflyttare med hjälp av särskilda representanter på kontinenten. Landshövdingen i Viborgs län Klas Kristersson Horn, skickade till exempel en representant till Tyskland för att rekrytera handelsmän till Viborg i slutet av 1500-talet. Åke Sandström benämner det för borgarimport ("imported burghers"), för att på detta sätt koppla de svenska städerna till den internationella marknaden.⁴⁸ Inflyttarna till Nyen erhöll också olika slags förmåner. Framför allt hade staden fortgående beviljats frihetsår, som innebar att borgarna slapp betala olika slags pålagor.⁴⁹ Det här var en tillräckligt lockande morot, och invandrarna behövde därmed inte specifikt rekryteras.

Det var emellertid inte en alldeles enkel uppgift att locka förmögna handelsmän till en geopolitiskt ömtålig gränstad, vilket borgerskapet i Nyen var väl medvetet om. Rådet i Nyen försökte därmed uppmuntra migrationen av utländska köpmän till staden. En återkommande åtgärd var att magistraten krävde att Nyen skulle fortifieras starkare. Då Nyens magistrat anhöll om ytterligare förlängning på de frihetsår, som förlängts både efter rupturkriget och 1679, klagade man över att staden inte var ordentligt befäst. Enligt suppliken måste borgerskapet i "denne öpne Staden sittia aldehyles osäkre och i största fahra att blifwa widh den förste Ryssarnes invasion både Spolierade afbrände och ihjälslagne".⁵⁰ Fortifikationspecialisten Erik Dahlbergs bedömning understöder borgerskapets uppfattning. Dahlberg inspekterade Nyenskans 1681 och gav ett förkrossande betänkande om fästningens tillstånd till Karl XI. Han betraktade fästningsverken som "mer skadlige än nyttige", samtidigt som han skarpsynt framhävde stadens betydelse både för det militära försvaret och handeln.⁵¹

Intressant nog, ansågs den svaga fästningen vara ett tydligt hinder för inflyttningen av utländska handelsmän. På det lokala planet fram-

48. Åke Sandström, 'The internalisation of the Baltic market', E.I. Kouri & Jens E. Olesen (eds), *Cambridge History of Scandinavia II 1520–1870* (Cambridge 2016), s. 223–224.

49. Kammar- och kommerskollegiums resolution över Nyens besvär 27.10.1691, Kommerskollegium, Registratur 1691, B I a:31, RA, Stockholm; Bonsdorff, *Nyen och Nyenskans*, s. 388–389.

50. Nyens memorial till KM 2.4.1691, Kommerskollegium, Kungliga brev och remisser 1691, E I a:12, RA, Stockholm.

51. Erik Dahlbergs betänkande om fästningarna i Karelen och Ingermanland, 10.12.1681, Försvars- och befästningsplaner 7, Krigsarkivet, Stockholm; Jangfeldt, 'Hur Nyen blev Sankt Petersburg', s. 21–22.

hävde rådman Lars Malm den här tanken. Enligt honom var frihetsåren en viktig orsak till att holländska invandrare, främst skeppare, ville slå sig ner i staden. Han antog att fler ”uthländske” skulle bege sig till Nyen, ifall frihetsåren förlängdes.⁵² Kommerskollegiet förordade därmed en förlängning av frihetsåren. De skulle locka ”fremmande” att bosätta sig i Nyen och hindra de nuvarande invånarna från att flytta bort.⁵³

Här kan man anknyta till diskussionen om växelverkan mellan stat och köpmän i samband med statsformationen i det tidigmoderna Europa. Enligt Jan Glete hade borgareliten och staten ömsesidiga intressen, eftersom båda drog nytta av att handeln var säker. Vanligtvis sålde staten beskydd vid lämpliga ställen, till exempel smala sund och farleder, varmed handelsmännen inte behövde bekymra sig över att bevärpa sina skepp eller skaffa fram eskortfartyg. Det här minskade handelsmännens skydds- och transportkostnader. Staten erhöll i sin tur inkomster genom skatter och tullar, som naturligtvis användes främst till militära ändamål.⁵⁴ Med andra ord var kontroll av sjövägar, beskydd av handel, militär kapacitet och statsbildning tätt sammanflätade i det tidigmoderna Östersjöområdet. För köpmännen i en stad med ett ömtåligt och gränsnära läge var det särskilt viktigt att erhålla beskydd av staten för att kunna minska riskerna i handelsverksamheten. I fallet Nyen var det emellertid inte flottan som beskyddade utan fästningen Nyenskans. Fästningens svaga tillstånd utgjorde ett problem, men samtidigt betydde det att det nyenska borgerskapet kunde utnyttja bristen på beskydd i interaktionen med kronan och använda den som argument för att förlänga stadens frihetsår.

Kronans möjligheter att locka förmögna handelsmän var följaktligen begränsade. Inom internationell forskning har det också påpekats att det under tidigmodern tid snarare var städer som framstod som lockande, inte stater. Migrationsnätverk, familjeföretagens eller enskilda köpmäns handelsstrategiska val och generella ekonomiska konjunkturen var ofta minst lika viktiga bakgrundsfaktorer bakom flyttbeslut

52. Rådman och rättemästare Lars Malm till mantalskommissarie Gustaf Hierpe 28.5.1691, Kommerskollegium, Kungliga brev och remisser 1691, E I a:12, RA, Stockholm.

53. Kommerskollegiums betänkande över Nyens besvär 30.9.1691, Kommerskollegium, Registratur 1691, B I a:31, RA, Stockholm.

54. Se till exempel Glete: 'Cities, state formation and the protection of trade', s. 14–16, 23.

som statlig politik.⁵⁵ Nätverkens betydelse framgår av Jochim Donners och Franz Diedrich Freitags flytt historier, men när det gäller Sverige måste man dock ta i beaktande att kronan hade ett starkare grepp om städerna än på den europeiska kontinenten. Därmed kunde svenska städer inte locka inflyttare utan kronans godkännande.

Sammantaget fanns det olika orsaker till beslutet att flytta. Den svenska kronan uppmuntrade inflyttningen genom olika slags förmåner. Existerande nätverk och kedjemigration underlättade också rörligheten. I regel påverkade statlig aktivitet och nätverk parallellt, och bidrog till att både strukturella faktorer och individuella orsaker låg bakom enskilda flyttbeslut.⁵⁶ Push-faktorer kunde vara de transnationella familjeföretagens strävan att utvidga sina nätverk och handelsmännens allmänna beredskap att flytta. Det här gällde i synnerhet yngre familjemedlemmar vars utsikter i hemstaden inte alltid var goda. Krig tvingade ofta folk på rörlig fot, liksom religiös förföljelse. Nationella eller religiösa minoriteter, som judar eller armenier, var ofta drivande inom handels kretslopp under tidigmodern tid.⁵⁷ Inom Östersjöområdet var det emellertid i regel tyskar som innehade den här rollen, så också vad gäller Nyen. Religiös förföljelse verkar inte ha haft en särskilt betydande roll i migrationen från tyska Hansastäder till Sverige och Danmark under 1600-talet, och det var inte heller en avgörande faktor vad gäller migrationen till Nyen.

Äktenskapsmönster och nätverk

Flyttningsrörelserna hade en tydlig inverkan på äktenskapsmönstren i Nyen. De familjer som flyttat direkt till Nyen verkar ha utgjort en social grupp. Till denna ”lybska” grupp hörde i synnerhet släkterna Buschardt, Berg, Wulfert och Lange. De ”balttyska” familjerna, ofta med en koppling till Reval, konstituerade en annan grupp. Den ”balttyska” gruppen dominerades av släkterna Hueck och Luhr, men i den ingick också andra generationens Nyenborgare med en tysk bakgrund, som

55. Lucassen & Lucassen, 'Migration, migration history', s. 26–33.

56. Samers & Collyer, *Migration*, s. 91; Lucassen & Lucassen, 'Migration, migration history', s. 26–33; Leslie Page Moch, 'Dividing time. An analytical framework for migration history periodization', Jan Lucassen & Leo Lucassen (eds), *Migration, Migration History, History. Old Paradigms and New Perspectives* (Bern 2005), s. 44.

57. Dalhede, 'Foreign merchants in early modern Sweden', s. 160–161; Braudel, *Marknadens spel*, s. 150–152.

Johan Henrik Frisius och Diedrich Blom d.y.⁵⁸ Det bör dock påpekas att grupperingarna inte var slutna. Vissa inflyttare ingick strategiska giftermål med personer ur släkter av svensk härstamning.

Principen där immigranter gifte sig med andra invandrare med liknande bakgrund är bekant från Stockholm och Trondheim, där invandrare förstärkte sina sociala band genom att ingå äktenskap med andra invandrare inom den tyska minoriteten. En annan typisk strategi för nyinflyttade i tidigmoderna städer var att klättra rakt upp i det ledande borgerskapet genom att gifta sig in i en redan etablerad familj, företrädesvis med en rik änka.⁵⁹ Vad gäller Nyen finns det emellertid exempel på immigranter som lyckades gifta sig med döttrar i tidigare elitfamiljer. De var närmast döttrar som representerade familjer precis nedanför toppskiktet, där familjernas ekonomiska och politiska ställning var på tillbakagående, oftast på grund av att manliga arvingar som kunde överta familjens affärer och befattningar saknades.

De äktenskap som ingicks med döttrarna i familjen Röhling är belysande exempel. Läraren i Nyens tyska skola Jochim Donner flyttade till Nyen från Lübeck 1693 och gifte sig 1696 med Christina Röhling, vars farfar rådman Jakob Röhling anlant från Lübeck till Nyen redan omkring dess grundande.⁶⁰ Christinas syster Elisabeth gifte sig i sin tur med Franz Diedrich Freitag, som flyttat till Nyen redan som handelslärning i slutet av 1680-talet. Freitag härstammade också från Lübeck och blev sedermera en framgångsrik handelsman i Brahestad.⁶¹

Eftersom Nyen var en förhållandevis ny stad, är det påfallande att mer eller mindre alla de etablerade familjerna också hade en stark immigrantbakgrund. Därmed är det svårt att dra några exakta skiljelinjer mellan immigranter och ”gamla” Nyensläkter. På samma gång är det viktigt att inte överbetona graden av medvetenhet i äktenskapsarrangemangen. Äktenskapskandidaterna inom det ledande borgerskapet var ganska få, vilket gjorde att det inte alltid var möjligt att göra strategiska val.

58. För äktenskapsförbindelserna, se i synnerhet Aminoff, 'Släkten Wulfferts ursprung'; Möller & Luther, 'Dhe Nyensche'.

59. Ågren, 'Etniska nätverk', s. 35; Bull, *De trondhjemske handelshusene*, s. 120–125, 139–140.

60. Dahlberg & Mickwitz, *Havet, handeln och nationen*, s. 30; Aminoff, 'Borgerskapet i Narva och Nyen', s. 135; Donner, *Släkten Donner i Finland*, s. 9.

61. Sovelius-Sovio, *Ihmisiä laivojen kaupungissa*, s. 81–85; Donner, *Släkten Donner i Finland*, s. 9–15. Äktenskapet ingicks dock inte i Nyen, utan i Viborg dit flera Nyenbor flytt.

De inflyttade borgarna var efterfrågade främst på grund av sin erfarenhet, kommersiella kunskap och inte minst sina nätverk. Som tidigare forskning visat, hade nätverken flera olika fördelar och var avgörande för den förhållandevis riskabla fjärrhandeln. De var ingen vattentät lösning, men de medförde stabilitet och kontinuitet i affärsverksamheten samt minskade risker och osäkerhetsmoment som hörde ihop med fjärrhandeln. Handelsnätverken baserade sig inte enbart på affärskontakter, utan de sammankopplades av andra gemensamma nämnare som släktskap, religion eller etnicitet. Internationella handelsnätverk var de facto ofta beroende av migration och de inflyttade handelsfamiljernas integration i samhället.⁶² Migrationen från norra Tyskland och Nederländerna till Nyen är ett tydligt exempel på det här fenomenet.

Det finns knappt med privata källor som brev och handelsböcker som belyser kommersiella nätverk i Östersjöregionen under 1600-talet, det samma gäller också Nyen.⁶³ I detta fall förefaller det emellertid som självklart att migration påverkade handelsnätverken i hög grad, särskilt beträffande kontakterna mellan Nyen och Lübeck. I handlingar beträffande Jochim Donner och Franz Diedrich Freitag finns belägg för att de upprätthöll kontakten med Lübeck. Jochim Donner använde bland annat sina kontakter med Lübeck för att rekrytera en gesäll, som tjänstgjorde hos honom 1696–1697.⁶⁴

Fragmentariska fynd kan emellertid hittas också i rättsligt material. I domböckerna från Nyen förekommer en hel del skuld- och arvstvister som berättar om de nyenska borgarnas nätverk. Konflikterna visar bland annat att inflyttarna från Lübeck upprätthöll sina kontakter till sin forna hemstad. Till exempel handelsmannen Casper Martin, som inflyttat till Nyen 1687, hade överdragit en växel som han skulle betala

62. Manuel Herrero Sánchez & Klemens Kaps, 'Connectors, networks and commercial systems. Approaches to the study of early modern maritime commercial history', Manuel Herrero Sánchez & Klemens Kaps (eds), *Merchants and Trade Networks in the Atlantic and the Mediterranean, 1550–1800* (London & New York 2017), s. 5; Adrian Jarvis & Robert Lee, 'Trade, migration and urban networks in port cities c. 1640–1940. An introduction', Adrian Jarvis & Robert Lee (eds), *Trade, Migration and Urban Networks in Port Cities c. 1640–1940*, *Research in Maritime History* 38 (St. John's 2008), s. 8–10; Jari Ojala, *Tehokasta liiketoimintaa Pohjanmaan pikkukapungeissa. Purjemerenkulun kannattavuus ja tuottavuus 1700- ja 1800-luvulla*, *Bibliotheca Historica* 40 (Helsinki 1999), s. 248–251.

63. Jämför Dalhede, 'Handelsböcker, kontaktnät', s. 39–42.

64. Nyens rådstugurätt 1697, n:11, s. 365–368, RA, Helsingfors; Sovelius-Sovio, *Ihmisiä laivojen kaupungissa*, s. 82–84.

till guldsmeden Carl Arwedsons styvson på handelsmännen Herman Hintz och Adolph Bryning i Lübeck.⁶⁵ Även handelsmannen Christian Diedrich Lange hade växelaffärer och kontakter med köpmän från sin forna hemstad Lübeck.⁶⁶

Den genom äktenskapsförbindelser sammanhållna tyskbördiga eliten i Nyen levde delvis åtskild från det övriga borgerskapet. I staden fanns en tysk kyrka och skola. Det finns inte mycket material om skolan, förutom räknemästare Jochim Donners anteckningsbok. I hans elevlistor från 1690-talet utmärks barn från de välbärgade familjerna Hueck, Luhr, Blom och Jochims. Totalt bestod skolan av 30 elever, då Donner övertog dess ledning 1694.⁶⁷ De mäktigaste handelsmännen ingick mer eller mindre alla i den tyska församlingen, men många hantverkare med tyska namn hörde också dit.⁶⁸ Den tyska minoriteten i Nyen hade genom sin kyrka och skola goda möjligheter att behålla sitt tyska språk.

I källmaterialet finns det tecken på avund och förakt mot de ledande tyska handelsmännens höga sociala och ekonomiska ställning. Samtidigt antyder de att den tyska eliten uppfattades annorlunda och skilde sig från det övriga borgerskapet. I ett fall 1684 blev handelskompanjonerna Christian Hueck och Henrik Luhr beskyllda för att vara högfärdiga av den unga handelsmannen Hans Henrik Dobbin, som förmodligen blivit på något sätt utesluten ur det ledande borgerskapet.⁶⁹ Christian Hueck, som särskilt på 1680-talet dominerade handelslivet i Nyen, råkade ut för fler liknande förolämpningar. Han jämfördes 1687 med rika judar i Hamburg av räknemästaren Melchior Hardeloff.⁷⁰ Den allvarligaste händelsen ur Huecks synvinkel inträffade 1690, då det hade skrivits skymfande ord (på tyska) på hans gårdsplank. I texten

65. Nyens rådstugurätt 1688, n:2, s. 353; Nyens rådstugurätt 1689, n:3, s. 102–103, RA, Helsingfors.

66. Nyens kämnärsrätt 1698, n:23, s. 245–246, 253–255, RA, Helsingfors.

67. Jochim Donners anteckningsbok, Släkten Donners arkiv 10, RA, Helsingfors; Donner, *Släkten Donner i Finland*, s. 4–14. Jochim Donner undervisade barnen till det ledande borgerskapet även under flyktingåren i Viborg och Helsingfors under stora nordiska kriget.

68. Tyska kyrkans i Nyen räkenskaper, Avkortningsbok för Ingermanland 1688, vol. 9759, s. 2224–2225, RA, Helsingfors.

69. Nyens rådstugurätt 1684, n:1, s. 16–18v, RA, Helsingfors; Nyens rådstugurätt 1685, n:1, s. 1–6, RA, Helsingfors.

70. Se Nyens rådstugurätt 1687, n:1, s. 200–201, 207–208, 214, 317–318, 324–325, 327, RA, Helsingfors; Nyens rådstugurätt 1688, n:2, s. 377–379, 388–390, RA, Helsingfors.

insinuerades det att han var en tjuv som förtjänade att hängas ("wer hier wohnet ist ein galgen dieb").⁷¹

I källorna förekommer också fall där den etniska tillhörigheten ledde till eller åtminstone uppmärksammades i samband med konflikter. Samlevnaden i hamnstaden Nyen verkar ha löpt mestadels lugnt, men bråk och slagsmål var ändå inte ovanliga. Vid flera tillfällen innefattade konflikterna etniska skiljelinjer. Holländska och ryska (novgorodska) sjömän var inblandade i flera fall, i mindre grad även tyska.⁷²

Exempelfallen innebär naturligtvis inte att det enbart uppstod bråk på grund av etniska olikheter, men de visar ändå att etnicitet inte var betydelselöst. Det finns dock skäl att påpeka att det oftast låg någon handelsrelaterad tvist bakom förolämpningarna, det var därmed inte fråga om etnisk förföljelse. Ett liknande motiv kan finnas i konflikten mellan engelska handelsmän och lokala rådmän i Narva. Slitningarna förorsakades av att de engelska köpmännen favoriserades av centralförvaltningen i Stockholm, vilket underminerade det lokala rådets inflytande och auktoritet.⁷³ Det här problemet var inte aktuellt i Nyens fall, där brittiska köpmän hade en undanskymd roll. Skotten Robert Cumming var den enda brittiska köpman som verkade i staden.⁷⁴

Den tyska borgarelitén i Nyen verkar ha uppfattats som en i viss mån avvikande grupp, i vilken en utomstående hade svårt att inkluderas. Nyen var en förhållandevis tysk miljö, med tysk församling och skola, vilket gjorde att tyska kulturella inslag kunde fortleva. Jämfört med liknande sociala grupper, som de tyska grosshandlarna i Stockholm eller de engelska handelsmännen i Narva, var barriärerna dock inte lika höga.

Transitohandel och manufaktur

De inflyttade borgarna var värdefulla framför allt för transitohandeln mellan Ryssland och västra Europa. Under slutet av 1600-talet ökade den kraftigt och handelsmännen i Nyen och Narva var viktiga förmedlare. De tyska inflyttarnas språkkunskaper var nyttiga i transitohandeln, de

71. Nyens rådstugurätt 1690, n:4, s. 313–316, 318–321, RA, Helsingfors.

72. Om konflikter i Nyen, se Kepsu, 'Niin kauaksi kuin Itämerta riittää', s. 80–82.

73. Adam Grimshaw, 'Aspects of "British" migration to Sweden in the 17th century', Magdalena Naum & Fredrik Ekengren (eds), *Facing Otherness in Early Modern Sweden. Travel, Migration and Material Transformations 1500–1800* (Woodbridge 2018), s. 182.

74. von Bonsdorff, *Nyen och Nyenskans*, s. 492–495.

kunde kommunicera med de holländska skepparna och handelshusen i Amsterdam med hjälp av tyska (eller lågtyska).

Transitohandeln präglades länge av problem och förhinder av olika slag, men i mitten av 1680-talet skedde en vändning och handeln ökade starkt. De svenska myndigheterna beviljade skattelindringar och tullförmåner. Den östra delen av Finska viken med Reval, Narva och Nyen utgjorde ett slags ekonomisk frizon.⁷⁵ Samtidigt slöt Sverige ett antal fördrag som var avgörande för den expanderande transitohandeln på Östersjön. Sverige och Nederländerna undertecknade ett sjöfartsfördrag 1679 och slöt ett garantitraktat 1681.⁷⁶ Sverige och Ryssland ratificerade i sin tur 1684 tidigare slutna fredsfördrag (1661, 1666), i vilka man försökte uppliva handeln mellan länderna.⁷⁷ I övrigt var slutet av 1600-talet en politiskt förhållandevis lugn period. Visserligen utkämpades det så kallade nioårskriget mellan å ena sidan Nederländerna och England och å andra sidan Frankrike 1688–1697, men krigshandlingarna i sig spred sig inte till Östersjön.⁷⁸ Kronan satsade också mycket på att överta handeln till Persien. Den kom igång i Narva under 1690-talet, men påverkade inte handeln i Nyen i nämnvärd grad.⁷⁹

Som grund för den ekonomiska uppgången i de ingermanländska städerna Narva och Nyen svarade sågverken. Efterfrågan på skeppsbyggnadsmateriel i västra Europa var enorm, och särskilt Nederländerna försökte få bättre tillgång på sågvirke. Det här ledde till att den holländska sågverksteknologin var mycket efterfrågad inom Östersjöområdet.⁸⁰ Finbladiga vattensågar, så kallade holländska sågar, in-

75. Tarkiainen & Tarkiainen, *Provinsen bortom havet*, s. 281–284; Küng, 'Die schwedische Ostseepolitik'; Zetterberg, *Viron historia*, s. 223–228. Om Östersjöhandeln, se även Kari Tarkiainen, *Moskoviten. Sverige och Ryssland 1478–1721* SLS 818 (Helsingfors 2017), s. 272–306.

76. Michael North, *Geschichte der Ostsee. Handel und Kulturen* (München 2011), s. 153; Küng, 'Die schwedische Ostseepolitik', s. 96.

77. von Bonsdorff, *Nyen och Nyenskans*, s. 421–423.

78. Glete, 'Cities, state formation and the protection of trade', s. 21–22; Bruijn, 'The long life of treaties', s. 42.

79. Stefan Troebst, 'Narva und der Außenhandel Persiens im 17. Jahrhundert. Zum merkantilen Hintergrund schwedischer Großmachtspolitik', Aleksander Loit & Helmut Piirimäe (hrsg.), *Die schwedischen Ostseeprovinzen Estland und Livland im 16.–18. Jahrhundert* (Stockholm 1998).

80. Karel Davids, *The Rise and Decline of Dutch Technological Leadership. Technology, Economy and Culture in the Netherlands, 1350–1800*, vol. 2. History of science and medicine library 7 (Leiden/Boston 2008), i synnerhet s. 347–349, 362.

rättades först omkring Riga under 1670-talet och under det följande decenniet runt Narva. Innovationsförloppet har undersökts noggrant av flera historiker, framför allt den finländska ekonomiska historikern Sven-Erik Åström. Innovationen spreds runt den nordliga delen av Östersjön och Finska viken.⁸¹

Handelsmännen i Nyen hakade på utvecklingen på 1690-talet, och flera sågverk grundades längs Nevans vattensystem med nyenska borgare som intressenter. Först till kvarn var handelsmannen Diedrich Buschardt, som färdigställde Mustala sågverk (”Musta Såge Qwarn”) 1690, med hjälp av bygg- och sågmästare från Nederländerna. Kvarnen var belägen i ån Nasia, som utmynnade i Ladoga.⁸²

Christian Hueck, Henrik Luhr och Herman Bröijer grundade 1690 ett sågverk endast ett par kilometer utanför Nyen längs en biflod till den så kallade Svarte bäcken (Ohta). Herman Bröijer var också med och grundade en annan sågkvarn vid ån Muikka (Moika) på Nevans södra sida i Järvisaari pogost. Här var hans kompanjon räntemästaren Christopher Bure.⁸³ Några år senare anhöll löjtnant Claes Jean Skogh, som var arrendator på Ingris hov, handelsman Diedrich Buschardt och rådman Lars Malm om att grunda två sågverk inom Ingris gods. Den ena var belägen längs Nevas biflod Ingris alldeles i närheten av Ingris hov, medan den andra låg längs ”Himmaka [Himakkala] ström”.⁸⁴ Kring 1693 grundades ett nytt sågverk vid Mustila (Mustajoki) hov i närheten av Nöteborg. Kvarnen låg längs en bäck som rann från Keltis sjö till Nevan. Intressenter var häradshövdingen för Nöteborgs län

-
81. Kuisma, *Metsäteollisuuden maa*, s. 45–52; Sven-Erik Åström, *From tar to timber. Studies in Northeast European forest exploitation and foreign trade 1660–1860*, Commentationes Humanarum Litterarum 85 (Helsinki 1988), s. 30–35, 44–46; Sven-Erik Åström, ’Holändarna och trävaruexporten från Finska vikens hamnar kring 1700’, *Historiska och litteraturhistoriska studier* 51 (Helsingfors 1976), s. 58, 66–70. Se även Jorma Ahvenainen, *Suomen sahateollisuuden historia* (Helsinki 1984), s. 58–63.
82. Kommerskollegiet till Göran Sperling 1.7.1690, Kommerskollegium, Registratur 1690, B I a:29; Kommerskollegiets protokoll 26.8.1690, Kommerskollegium, Protokoll 1690, A I aa:35, RA, Stockholm.
83. Kommerskollegiet till generalguvernör Otto Wilhelm von Fersen 22.10.1695, Kommerskollegium, Registratur 1695, B I a:38, RA, Stockholm.
84. Claes Jean Skogh och Diedrich Buschardt till generalguvernör Otto Wilhelm von Fersen (odaterat), Kommerskollegium, Kungliga brev och remisser 1693, E I a:14, RA, Stockholm. Himakkala bäck har inte kunnat lokaliseras exakt, men det nämns att där funnits en kvarn redan före rupturkriget. Både skeppsvarvens och sågverkens exakta lägen är överlag delvis oklara, eftersom de inte alltid utmärktes på kartor.

Philip Magnus Rosenlindt, som också innehade Mustila hov, handelsmannen i Nyen Carl Dobbin och holländaren Johan Groot (Groth), som var byggmästare.⁸⁵

I samband med grundandet av sågverk och den kraftiga tillväxten i trävaruhandeln utvecklades också skeppsbyggeriet i Ingermanland. Liksom i fallet med sågverken, inleddes verksamheten först i Narva, där ett tjugotal oceangående skepp byggdes under 1600-talets sista decennier.⁸⁶ Medan skeppsbyggandet i Narva har undersökts grundligt, är Nyenborgarnas aktiviteter inom det här området mera okända.⁸⁷

Borgarna i Nyen kom igång med skeppsbyggeriet 1691. Det första skeppet byggdes på Diedrich Buschardts varv.⁸⁸ Varvet var beläget i närheten av hans sågverk Mustala, men det exakta läget är oklart, eftersom det inte har utmärkts på några kartor. Förutom Buschardts varv, grundade de tyskbördiga Nyenborgarna åtminstone två andra varv längs Nevan och dess biflöden. Det ena ägdes av handelspartnerna Christian Hueck och Henrik Luhr, medan det andra grundades av handelsmännen Detleff Jochims och Johan Henrik Frisius. Huecks och Luhrs varv låg utanför Nyen i närheten av deras sågverk längs Svarte bäcken och hovet Tukela, som de likaså innehade. Jochims och Frisius skeppsvarv var förmodligen beläget strax söder om Nyen längs Nevan. Nya skepp byggdes i rask takt. Under tidsperioden 1692–1697 förfärdigades ungefär tio stora handels skepp på skeppsbyggerier längs Nevans vattensystem.⁸⁹ Skeppsbyggeriverksamheten avtog, både längs

-
85. Generalguvernör Otto Wilhelm von Fersen till Karl XI 17.3.1693; Carl Dobbin och Johan Groot till generalguvernör Otto Wilhelm von Fersen (odaterat), Kommerskollegium, Kungliga brev och remisser, E I a:14, RA, Stockholm. Ytterligare ett sågverk (Liiha/Karhila) var beläget i Duderhof pogost, men här fanns inga Nyenborgare bland intressenterna.
86. Enn Küng et al., *Eesti ajalugu III. Vene-Liivimaa sõjast Põhjasõjani* (Tartu 2013), s. 367; Enn Küng, 'Vattensågar och skeppsbyggande i Ingermanland under 1600-talets senare hälft', *HTF* 96 (2011:1), s. 21–22, 30–31.
87. Se emellertid Küng 'Vattensågar och skeppsbyggande'; Enn Küng, 'Merēsõit ja laevaehtus Narvas 17. sajandi teisel poolel', Enn Küng (Koost.), *Läänemere provintside arenguperspektiivid Rootsi suurriigis 16./17. sajandil III* (Tartu 2009), s. 434–534. Enn Küng behandlar i sina artiklar kortfattat Nyenborgarnas skeppsbyggerier.
88. Generalguvernör Göran Sperlings memorial 15.6.1691, *Livonica II*: 189, RA, Stockholm (mf. FR 89, RA, Helsingfors); Küng, 'Vattensågar och skeppsbyggande', s. 31.
89. Om de nyenska skeppen och skeppsredarna, se Kepsu, 'Niin kauaksi kuin Itämeren riittää', s. 67–72 med referenser. Skeppsredarna i Nyen bestod i hög grad av samma, främst tyskbördiga, borgare som skeppsbyggarna. De kan i stort sett indelas i den "balttyska" och den "lybska" familjegruppen.

Nevan och Narvafloden, i samband med att nioårskriget avslutades 1697. Sjömakernas oro för kaperier minskade drastiskt och därefter hade de inte samma behov av att transportera handelsvaror på skepp under neutral flagg.⁹⁰

Sågverkens och skeppsbyggeriernas finansiering är en intressant men något oklar fråga. Liksom i fråga om grundandet och upprätthållandet av sågverk, krävdes kapital. Skeppsbyggeri var tidens högteknologi och företrädde den högsta förädlingsgraden av trä.⁹¹ Det är svårt att i detalj utreda hur finansieringen ordnades, men i källorna finns det viss information om kreditrelationerna. I de nyenska domböckerna finns exempel på hur borgarna erhöll finansiering från Nederländerna genom växlar.⁹² Överlag hade de inflyttade handelsmännen ett försprång i växelhandeln jämfört med svenska och finska borgare, tack vare sina kontakter och kunskaper inom handel. Tidigare forskning har poängterat hur systemet med växlar i själva verket introducerats i Sverige av utländska handelsmän.⁹³ På det hela taget hade utländskt kapital den svenska protoindustriella produktionen i ett strupgrepp, eftersom de svenska handelsmännens nätverk var blygsamma.⁹⁴

Liksom för sågverken, fordrade också skeppsbyggerierna teknisk expertis utifrån, närmast från Nederländerna. Som skeppsbyggmästare verkade holländska experter, bland andra Petter Cornelius Onral och Peter Jost Baas som verkade på Detleff Jochims och Johan Henrik Frisius skeppsbyggeri. Skeppstimmermännen var i sin tur dels holländare, dels invandrade finnar.⁹⁵ Protoindustriella företag var därmed en drivkraft till ökad migration, både vad gäller internationella och regionala flyttningsrörelser.⁹⁶

Som förmedlare för de tekniska experterna verkade holländska handelsagenter, åtminstone handelsmannen Henrik (Hinrich) Dütgens

90. Bruijn, 'The long life of treaties', s. 42–44; Åström, 'Holländarna och trävaruexporten', s. 61–62. Om skeppsbyggeriets tillbakagång i Narva, se Küng, 'Meresöit ja laevaehtus Narvas', s. 489–490.

91. Åström, 'Holländarna och trävaruexporten', s. 62.

92. Se till exempel Nyens rådstugurätt 1692, n:6, s. 71–72, RA, Helsingfors; Nyens rådstugurätt 1694, n:8, s. 190–192, 244–246, RA, Helsingfors.

93. Dalhede, 'Foreign merchants in early modern Sweden', s. 163.

94. Grimshaw, 'Aspects of "British" migration', s. 172.

95. Kepsu, 'Niin kauaksi kuin Itämeren riittä', s. 68–75.

96. Jämför Lucassen & Lucassen, 'Migration, migration history', s. 29–31; Page Moch, 'Dividing time', s. 45–47.

från Amsterdam, som av allt att döma var de nyenska borgarnas affärspartner i Nederländerna.⁹⁷ Borgarna i Nyen använde sig också av andra holländska agenter. Förfarandet med mellanhänder och handelsagenter hörde till den tidigmoderna handeln, allt för att minska risker och nå nya marknader.⁹⁸ I Stockholm förde Johan von der Hagen Arnouts det nyenska borgerskapets talan. Han medlade till exempel 1695 i ett fall då ett nyenskt skepp, *Fama von Nyen*, kapades till Dunkerque och beslagtogs av det franska amiralitetet. Genom Kommerskollegium och diplomatiska kanaler försökte skeppet och lasten återbäras.⁹⁹

Sågverken och tillgången till fler skepp ledde till en dramatisk ökning i trävaruhandel och skeppsfart. Enligt Sven-Erik Åströms beräkningar ökade trävaruexporten från Nyen explosionsartat.¹⁰⁰ Skeppsfartens volymer kan analyseras tack vare Öresundstullräkenskaperna och bevarade tullängder från Nyen. Under perioden 1681–1703 seglade 684 skepp från Nyen genom Öresund, främst till Amsterdam. Årligen avgick därmed i medeltal cirka 30 oceangående skepp från Nyen som i regel var lastade med skeppsbyggnadsmaterial (bräder, plankor, bjälkar, tjära, hampa).¹⁰¹ Majoriteten av fartygen seglade emellertid inom Östersjön, huvudsakligen till Stockholm och Lübeck. Man kan beräkna att det totalt seglade cirka 100 skepp från Nyen årligen. Tullängderna visar att en dryg tredjedel av skepparna hade ortodoxa namn, vilket tyder på att en betydande del av de skepp som avgick var enkla segelfartyg (*lodjor*) från nordvästra Ryssland och Karelen, som i de flesta fall fortsatte färden till Stockholm.¹⁰²

97. Se till exempel Nyens rådstugurätt 1694, n:8, s. 175–176, RA, Helsingfors.

98. Karel Davids, *The Rise and Decline*, s. 347–349; Christopher R. Friedrichs, *The Early Modern City 1450–1750* (London 1995), s. 101.

99. Supplik av *Fama von Nyens* skeppsredare till Kommerskollegiet (odaterad, framförd 18.2.1697), Kommerskollegium, Inkomna skrivelser 1697–1698, E IIIa: 24, RA, Stockholm. Skeppsredarna var Catharina Petersdotter, Detleff Jochims, Didrik Blom och Johan Henrik Frisius.

100. Åström, 'Holländarna och trävaruexporten', s. 57–62, 71. Exporten av plankor ökade till exempel från 10 884 plankor under åren 1671–1680 till 705 816 plankor under åren 1691–1700. Beträffande balkar ökade exporten under samma tidsperiod från 1 875 till 162 909.

101. Öresundstullräkenskaperna, www.soundtoll.nl (hämtat 10.2.2020). Under motsvarande period avgick 1 674 skepp från Narva, 910 från Reval, 413 från Pernau, 272 från Viborg, samt hela 5 782 skepp från Riga.

102. Avkortningsböcker för Ingermanland och Kexholms län 1688–1696, vol. 9759–9791, RA, Helsingfors. Tullängderna är bevarade endast från de här åren. Mera utförligare om skeppsfarten i Nyen, se Kepsu, 'Niin kauaksi kuin Itämerta riittää', s. 76.

Den ekonomiska uppgången i Nyen under 1600-talets sista decennier ökade stadens betydelse i Östersjöhandeln. Nyen blev en allt mer betydande knutpunkt för sitt omland, som anknöts allt starkare till transitohandeln. För kronan medförde kontrollen av handeln betydande tull- och licentinkomster. Enligt vissa uppskattningar utgjorde de upp till 20–50 procent av de totala inkomsterna från Östersjöprovinserna.¹⁰³ De tyska och holländska invandrarna hade sammantaget en helt avgörande roll i den ekonomiska uppgången i slutet av 1600-talet. De svarade i huvudsak för både finansiering, teknisk expertis och kommersiell kunskap. Migrationen och de nyenska borgarnas nätverk vävde ihop de här aspekterna. Den svenska kronan understödde utvecklingen både direkt och indirekt genom skattelättnader, uppmuntran och utfärdande av privilegier. Det kan ytterligare nämnas att migration var en förutsättning för att arbetskraften räckte till. I huvudsak utgjordes den av inflyttade lutherska finnar, som efter rupturkriget flyttade i stora mängder till Nyen och dess influensområde.¹⁰⁴

Staten och det ledande borgerskapet

Förhållandet mellan stat och stad är intressant och mångfacetterat i fallet Nyen. Bland städer i svenska provinser hörde Nyen, liksom Narva, till en mellankategori. Juridiskt sett kan den betecknas som en integrerad svensk stad eftersom staden följde svensk stadslag. Det gav kungen vittgående befogenheter, bland annat rätten att tillsätta borgmästare. Centralmaktens ställning gentemot Nyen stärktes också genom att staden grundats på kronans initiativ och därmed saknade gamla privilegier som kunde vara besvärliga ur kronans synpunkt. Kronans kontroll var därmed striktare än i till exempel Reval, Riga eller de tyska städerna. Samtidigt hade Nyen inte rätt att sända representanter till riksdagen. Ur ett handelsmässigt perspektiv skilde sig kronans förhållning också, i och med att den svenska centralregeringen förverkligade en gemensam handelspolitik för Estland och Ingermanland som byggde på den ryska transitohandeln.¹⁰⁵ I det stora hela var Nyen delvis en integre-

103. Enn Küng, 'Die staatlichen Zölle – Portorium und Lizent – in den Städten der schwedischen Ostseeprovinzen', *Hansische Geschichtsblätter* 133 (2015), s. 160–161.

104. Om flyttningsrörelsen till Ingermanland, se Kepsu, *Den besvärliga provinsen*, s. 50–55 med referenser.

105. Kepsu, 'The unruly buffer zone', s. 427; Robert Sandberg, 'The state and the integration of the towns of the provinces of the Swedish Baltic empire', Kekke Stadin (ed.),

rad svensk stad, men samtidigt behandlades den på ett sätt som var typiskt för provinserna.

Borgarna i Nyen hade haft förhållandevis fria händer under stadens första decennier. Under 1670- och 1680-talen försökte kronan emellertid utöka sin kontroll över Nyen. Det här hörde ihop med den centraliserings- och integrationspolitik som drevs igenom överallt i det svenska väldet under Karl XI:s regeringsperiod. I Ingermanland bestod den av flera olika åtgärder.¹⁰⁶ En av integrations- eller unifieringsåtgärderna var uttryckligen riktad mot det tyskspråkiga borgerskapet i de ingermanländska städerna. Det som den estniske forskaren Jaak Naber har kallat för ”svenskhetspolitik” gick ut på att hälften av rådets medlemmar skulle vara svenska och arbetspråket skulle bli svenska.¹⁰⁷ Den här typen av kvotering är bekant även från andra svenska städer under 1600-talet.¹⁰⁸

Unifieringspolitikens bakgrund låg på sätt och vis i migrationen. Trots att kronan var positivt inställd till inflyttningen, skapade den kulturella mångfalden utmaningar ur centralmaktens synpunkt. Kronan var i synnerhet orolig över den religiösa brokigheten i det strängt lutherska riket.¹⁰⁹ För centralmaktens representanter i Ingermanland var den kulturella mångfalden påtaglig. En betydande del av den ursprungliga befolkningen var grekisk-ortodox, och även strax utanför Nyen fanns en ortodox församling.¹¹⁰ Av handelsmännen och skeppsbesättningarna verksamma i Nyen och Narva var i sin tur en betydande del anglikaner och kalvinister.¹¹¹ På grund av immigranternas roll i transitohandeln och tillgång till kredit måste kronan förhålla sig pragmatiskt till dem, därmed hade de till och med egna församlingar i Narva. Däremot försökte kronan reglera deras politiska inflytande.¹¹² Ambivalensen från kronans sida är påtaglig och intressant att utreda.

Baltic Towns and Their Inhabitants. Aspects on Early Modern Towns in the Baltic Area (Huddinge 2003), s. 22–24; Küng, 'Die Entwicklung der Stadt Nyen', s. 98–100.

106. Se Kepsu, *Den besvärliga provinsen*.

107. Naber, *Motsättningarnas Narva*, s. 120–141.

108. Se till exempel Grimshaw, 'Aspects of "British" Migration', s. 176–177.

109. Naum & Ekengren, 'Introduction', s. 107.

110. Kepsu, *Pietari ennen Pietaria*, s. 25, 51–53.

111. I ett fall i Nyens rådstugurätt konstaterades att av besättningen vid ett av fartygen som låg i Nyen hörde flera båtsmän till de ”reformerade”, se Nyens rådstugurätt 1695, n:9, s. 383–388, RA, Helsingfors.

112. Grimshaw, 'Aspects of "British" migration', s. 182; Naber, *Motsättningarnas Narva*, i synnerhet s. 144.

Centralmaktens försök att stärka sitt grepp om Nyen kan kopplas ihop med den tidigmoderna statsbildningsprocessen. På många håll i Europa, även i Sverige, ville stater utöka sin kontroll över städernas magistrater, vilka tidigare varit påfallande autonoma. Samtidigt uppstod i många städer ett oligarkiskt ledarskikt, eftersom det var enklare för statsmakten att förhandla med en begränsad grupp.¹¹³ Diskussionen om statsbildningsprocessen är emellertid förhållandevis teoretisk och steget till den konkreta nivån är betydande, vilket Karl Bergman träffande beskrivit i sin studie över Karlskrona.¹¹⁴ Hur påverkade unifiseringspolitiken Nyen och hur reagerade stadens råd och befolkning på kronans sätt att kontrollera dem?

Rent konkret visade sig verkningarna av kronans centraliserings- och integrationspolitik i Nyen i samband med borgmästarvalet 1687. Efter justitieborgmästare Olof Stiernmans död föreslog rådet i Nyen att syndicus Balthasar Lado skulle väljas till ny borgmästare. Enligt rådet hade Lado tjänat kronan redan i 19 år och dessutom lovats befördring av Kunglig Majestät redan 1679.¹¹⁵ Det året hade Lado som deputerad för Nyen inlämnat besvär till Karl XI.¹¹⁶ Med tanke på kravet om att hälften av rådets medlemmar skulle vara ”svenska” var önskemålet emellertid problematiskt. Byggningsborgmästaren Herman Hartz räknades som ”tysk”, därmed borde den andra borgmästaren vara ”svensk”. Rådet i Nyen försökte kringgå problemet genom att framhäva att det inte fanns någon lämplig ”infödd Svensk Man” som kunde väljas. Därutöver påpekade rådet att Lado trots allt var ”här i landet naturaliserat” och därmed ”en Svensk Person”.¹¹⁷ Onekligen uppskattades Lado högt i Nyen, inte bara inom rådet. Handelsmannen Hans Pölke önskade på borgerskapets i Nyen vägnar att ingen ”fremmande” skulle

113. Karl Bergman, *Pest, produktion och politisk kultur. Studier i statsbildning och örlogsstadens tidigmoderna historia* (Göteborg/Stockholm 2012), s. 35–37.

114. Bergman, *Pest, produktion och politisk kultur*, s. 11. Jämför Mirrka Lappalainen, *Släkten – Makten – Staten. Creutzarna i Sverige och Finland under 1600-talet* (Stockholm 2007), s. 18.

115. Magistraten i Nyen till kansliråd Johan Bergenhielm 16.10.1687, Livonica II: 207, RA, Stockholm.

116. Nyens besvär till KM 1679, Livonica II: 207, RA, Stockholm.

117. Magistraten i Nyen till kansliråd Johan Bergenhielm 16.10.1687, Livonica II: 207, RA, Stockholm.

väljas till ny borgmästare. Borgerskapet föreslog Lado ”för dess goda Capacite och långlige tjenester skull”.¹¹⁸

Önskemålen från rådet och borgerskapet i Nyen hjälpte föga. Trots Balthasar Lados uppenbart goda kompetens, erfarenhet och trogna tjänst, valdes Gabriel Hinnel till ny justitieborgmästare i stället för Lado. Hinnels fader hade varit verksam i Södermanland, men Gabriel Hinnel hade studerat i Åbo. Hinnel hade därutöver varit ämbetsman i de finsk-karelska gränsområdena sedan 1663, bland annat borgmästare i Kexholms stad, kronofogde och senare provincial- och militieauditör i Kexholms län.¹¹⁹ Han var förvisso inte inkompetent, men det avgörande var att han betraktades som mera ”svensk” än Lado. Hinnels val är ett tydligt exempel på att finskhet paradoxalt nog ofta ur centralmaktens synpunkt var ett integrerande element, något som Kimmo Katajala tidigare noterat.¹²⁰

Kort efter Hinnels val skedde en annan förändring i rådets sammansättning som stärkte kronans grepp om staden. Kronofogden i Nöteborgs län Lars Malm valdes 1688 in i stadens råd. Malm var kronans man och som kronofogde hade han goda relationer till generalguvernören i Ingermanland Göran Sperling. Det är troligt att Sperling genom Malm fick bättre insyn i det nyenska rådets verksamhet. Åtminstone vid ett tillfälle var Malm frånvarande från rådets sammankomst eftersom Sperling beordrat honom att resa till Narva.¹²¹ Lars Malm skötte därutöver förhöret av den ortodoxa prästen Siitari (Sidor Sissoff) i Spaski församling i rätten i Nyen, då tre nyenska borgare vittnade om de grava beskyllningar Siitari hösten 1688 kastat fram mot generalguvernör Sperling.¹²²

118. Nyens rådstugurätt 1687, n:1, s. 282–283, RA, Helsingfors.

119. Georg Luther, ’Hinnel. Ett fynd i Laguska samlingen’, *Genos* 40 (1969), s. 85–96.

120. Jämför Kimmo Katajala, ’Differentiering och unifiering. Provenspolitiken vid det svenska rikets östgräns ca 1617–1809’, Max Engman & Nils Erik Villstrand (red.), *Maktens mosaik. Enhet, särart och självbild i det svenska riket*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland (SSLS) 715 (Helsingfors/Stockholm 2008), s. 147, 159–161.

121. Nyens rådstugurätt 1688, n:2, s. 206–207, RA, Helsingfors. Lars Malm hade tidigare samarbetat med Sperling bland annat under bondeoroligheterna i Ingermanland i mitten av 1680-talet, där han som kronofogde fick tidvis ta emot hård kritik från böndernas sida. Se Kepsu, *Den besvärliga provinsen*.

122. Nyens rådstugurätt 1688, n:2, s. 313–318, RA, Helsingfors. Om fallet med Siitari, se Kepsu, *Den besvärliga provinsen*, s. 270 med referenser.

Nyen integrerades närmare riket även på andra sätt. Åtgärder vidtogs för att omforma olika slags sedvänjor som inte följdes inom de svenska och finska kärnområdena. En sådan sedvänja var sittordningen i kyrkan, där man traditionellt både i Nyen och i Narva följde en tysk sed. Enligt den bestämdes kvinnornas sittordning på basis av längden på deras äktenskap. Inom rikets kärnområden avgjordes ordningen däremot av makens sociala ställning.

Olika tolkningar ledde till bråk i kyrkan. Licentförvaltaren Olof Lindeman, som hade svensk bakgrund, klagade 1687 på flera borgarhustrur som skymfat hans hustru på Hans Jürgen Jænisch bröllop. Det framkom i rätten att tvisten fått sin början av att Lindemans hustru försökt tränga sig förbi vissa borgarhustrur, som i sin tur blev upprörda. Till slut hade handelsmannen Nicolaus Walding sagt hövligt till Lindemans hustru att hon måste rätta sig efter ”Landzens maneer” och ortens sedvana. Målet utvecklades till en principiell diskussion om kronans och borgerskapets relation. Walding talade i rätten högrärande om borgerskapets betydelse för kronan och framhävde att borgerskapet i Nyen alltid betett sig hövligt mot kronans betjänter. Till råga på allt hade licentförvaltare Lindeman enligt svaranden själv sagt försonligt att ”Landzens maneer wara landzens ähra”, men senare inlett rättsprocessen på grund av att han eggats därtill. Överlag ville borgerskapet bli vid sin gamla sedvana.¹²³

Myndigheterna förespråkade emellertid den svensk-finska kuty-men och blandade sig i frågan. Generalguvernör Sperlings brev angående ”Qvinnofolksrangen” lästes upp på rådhuset i Nyen 1687. Enligt honom var den gamla traditionen en ovana. Ämbete var viktigast och en hustru kunde ”icke prætendera bättre wilkor och förmån, än hennes man”. Stadsfiskalen i Nyen Matthias Almenius hade samma uppfattning. Han menade att kvinnan enligt Guds lag bör ha sin heder och förmån av mannen.¹²⁴

Trots att problemet hade tagits upp i rådstugurätten förvärrades oredan. Borgarhustrur krävde fortfarande säte efter ålder i giftermålet.

123. Nyens rådstugurätt 1688, n:2, s. 100–103, 110–114, 117, 140–147, 151–152, 158–161, RA, Helsingfors. Målets utgång är oklart, möjligen förlikades parterna.

124. Nyens rådstugurätt 1688, n:2, s. 100–103, 145–147, RA, Helsingfors. Samma ärende hade tidigare kommit upp i en tvist mellan Balthasar Lado och Jacob Boisman och deras hustrur, se Nyens rådstugurätt 1685, n:1, s. 68–74; Nyens rådstugurätt 1685, n:1, s. 365; Nyens rådstugurätt 1687, n:1, s. 103–104, 148–154, RA, Helsingfors.

Till slut sände generalguvernör Sperling 1689 en strikt befallning i ärendet till magistraten i Nyen. De ledande borgarna kallades till rådhuset för att höra guvernörens befallning. Intressant nog fick de uttala sin mening i ärendet, vilket antecknades i protokollet. Rådmännen visade sig vara lojala mot centralmakten, de var ju dessutom högst i rang och hade därmed rätt till de mest förnäma sätena i kyrkan. Däremot var en del av de mäktiga handelsmän som inte satt i rådet mera skeptiska. Handelsmannen Hans Pölck kommenterade aningen syrligt att Nyenborgarna trodde sig vara lika förnäma som borgerskapet i Narva, som enligt honom inte visste om någon annan ordning än den om ålder i giftermålet. Pölck ville också ha en kopia av rannsakingen så att han kunde diskutera frågan med handelsmännen i Narva och Reval och senare återkomma i frågan. Senare diskuterade Pölck och handelsman Erland Jeremiæ frågan om kvinnofolksrangen med borgmästare Hinnel. Så småningom ebbade tvisten ut. Magistratens lojalitet till kronans reglemente verkade förmodligen lugnande.¹²⁵

Migration och integration

Genom Nyen framhävs intressanta faktorer vad gäller förhållandet mellan stad och stat. Migrationen av borgare, särskilt tyska, uppmuntrades av den svenska kronan. I det perifera fanns råvaror, men det var knappt om ekonomiskt kapital, teknologisk kunskap och internationella kontakter. I Nyen fick kronan med hjälp av direkta och indirekta förmåner till de tyska och holländska invandrarna högre tullinkomster och bättre tillgång till kredit. Samtidigt dominerade den tyska och balttyska borgarelitens stadens råd och hade överlag en stark position, som de i viss mån försökte försvara.

I samband med centraliserings- och integrationspolitiken under slutet av 1600-talet försökte kronan tygla det ledande borgerskapets politiska makt, både i Nyen och Narva. Det finns också exempel på kulturella integrationsåtgärder. Från statens sida var utsikterna förhållandevis goda, eftersom handelsmännen i Nyen trots allt inte hade en lika stark position som det ledande borgerskapet i många andra städer utan i högre grad agerade som statliga ämbetsmän. Nyen saknade dessutom egna privilegier, vilket gynnade kronan. Man kan säga att den svenska kronan lyckades integrera de nyenska borgarna väl i sta-

125. Nyens rådstugurätt 1689, n:3, s. 186–194, 196–197, 199, RA, Helsingfors.

ten. Inga större tvister verkar ha förekommit trots centraliserings- och integrationspolitiken. Här skiljer sig utvecklingen jämfört med adeln och bönderna i Ingermanland, vilka reagerade förhållandevis starkt mot kronans reformer.¹²⁶ Ett bevis på integrationen är att de flesta handelsfamiljerna som lämnade Nyen under stora nordiska kriget höll sig kvar inom det svenska väldet, därtill understödde flera borgare den svenska arméns krigsfinansiering genom att ordna kredit.¹²⁷

Parallellt med den statliga aktiviteten drevs migrationen av nätverk. Inflyttningen, som baserade sig på kedjemigration och delvis genomfördes stegvis, var uppenbarligen beroende av personliga kontakter, även om det finns knappt med direkt information om flyttmotiv i källorna. Flera inflyttare behöll av allt att döma kontakterna med sin avgångsort, i synnerhet med Lübeck. Överlag spelade nätverk en avgörande roll i handeln. Flera nyenska handelsfamiljer hade täta kontakter med köpmän i Amsterdam, Stockholm, Reval, Viborg och områden i Karelen och nordvästra Ryssland, inte minst Novgorod. Med hjälp av nätverken kunde de förmedla handelsvaror som var efterfrågade i transitohandeln samt erhålla finansiering.

På grund av sin förhållandevis korta blomstringstid har Nyens kommersiella betydelse i slutet av 1600-talet hamnat i skymundan. Den ekonomiska uppgången i Nyen under 1600-talets sista decennier var snabb, och staden blev ett viktigt led i Östersjöhandeln. Nyen kompletterade transitohandeln eftersom stadens omland kopplades starkare samman till Östersjön som handelsled. Paradoxalt nog bidrog uppgången på sätt och vis till stadens undergång 1703. Den blomstrande handeln ledde till att Peter I allt mer insåg att Ryssland behövde en hamnstad vid Östersjön. Erövrandet av Ingermanland var därmed det viktigaste målet för Ryssland under stora nordiska kriget.¹²⁸

126. Se Kepsu, 'The unruly buffer zone'; Kasper Kepsu, 'Integrating the Russian bayors in the Swedish nobility', Björn Forsén & Mika Hakkarainen (eds), *Foreign Drums Beating. Transnational Experiences in Early Modern Europe*, Acta Byzantina Fennica 5 (Helsinki 2017); Kepsu, *Den besvärliga provinsen*.

127. Aalto, *Kronostaden*, s. 488–495.

128. Werner Scheltjens, 'The influence of spatial change on operational strategies in early-modern Dutch maritime shipping. A case-study on Dutch maritime shipping in the Gulf of Finland and on Archangel, 1703–1740', *International Journal of Maritime History* 23 (2011:1), s. 115–116; Jangfeldt, 'Hur Nyen blev Sankt Petersburg', s. 23.